

TIL O'QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT VA INTERFERENSIYA MASALALARI

Nishonova Jumagul Ibrohimjon qizi¹

¹ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Madaniyatshunoslik" mutaxassisligi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5759427>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20- Noyabr 2021

Ma'qullandi: 25- Noyabr 2021

Chop etildi: 30 - Noyabr 2021

KALIT SO'ZLAR

interferensiya, fonetika, grammatika, leksika, aksent, Sintaktik interferensiya, individ, "Ismlar turkumi", "So'z yasalishi".

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot natijasida ikki tilni biladigan shaxslarning nutqidagi interferensiya holatlarini kuzatilishi, buning kelib chiqish sabablari, umumiy o'rta ta'lim maktablarining Ona tili darsliklaridagi ayrim kamchiliklar haqida so'z yuritiladi.

Til – madaniyatning ko'zgusi bo'lib, unda nafaqat insonni o'rab olgan real borliq, uning real yashash sharoitlari, balki xalqning ijtimoiy o'zini o'zi anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlar, axloqi, qadriyatlar yig'indisi va dunyoqarashi ham aks etadi. Til – madaniyat tashuvchisi bo'lib, u ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Yosh avlod ona tili barobarida ajdodlarning boy madaniy tajribasini ham o'zlashtiradi. Til – madaniyatning quroli, vositasidir. U xalq madaniyati vositasida inson shaxsiyatini, til sohibini shakllantiradi. Darhaqiqat, dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili xalqimiz uchun milliy

o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatdir. Barchamizga yaxshi ayonki, ona tili – millat ma'naviyatining mustahkam poydevoridir. Ulug' ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan oyinai hayoti – bu uning milliy tili va adabiyotidir".[1]

Shu ma'noda dunyo hamjamiyatidan munosib o'rin egallashni maqsad qilib qo'ygan har qaysi davlat avvalo o'z xalqining milliy tili va madaniyatini asrab-avaylashga, rivojlantirishga intiladi.

¹ www.saviya.uz

Mustaqillik yillarida ona tilimizni tom ma'noda davlat tiliga aylantirish yo'lida katta chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shu o'rinda bir fikrga e'tiboringizni qaratmoqchiman. Hozirgi kunda Yer yuzida 7 mingdan ziyod til mavjud bo'lsa, ularning faqat 200 ga yaqini davlat tili yoki rasmiy til maqomiga ega. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'zbek tiliga davlat tili maqomini huquqiy jihatdan muhrlab bergan mazkur qonunning xalqimiz hayotidagi o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Bu tarixiy voqeadan so'ng lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish haqida yana bir muhim qonun qabul qilindi.

Tilning milliy dunyoqarash va milliy ruh ifodasi ekanligi haqida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagi fikrlarni qayd etganlar: "Inson tabiati, fe'l-atvori go'dakligidan shakllanar ekan, milliy dunyoqarash ham bola vujudiga ona suti bilan kiradi. Mana shunga alohida e'tibor berishingizni iltimos qilmoqchiman: tabiiyki, Ona allasi faqat chaqaloqning orom olishi uchungina aytilmaydi, balki uning vositasida bolaning ko'ngil dunyosiga milliy ruh kiradi. Ona tilidagi mehr-muhabbat, nasliy tuyg'ular va orzular go'dakning jismu jonida ildiz qoldiradi"[2]. Tilga ehtirom ko'rsatish va unga e'tibor berish bobimiz Alisher Navoiyning "Tilga e'tiborsiz – elga e'tiborsiz" [3]degan so'zlarida o'zining haqqoniy ifodasini topgan. Mazkur hikmatni o'zbek tilshunosi N.Mahmudov quyidagicha talqin qiladi: "Til benihoya muqaddas va mo'tabar ne'mat, u odam degan mavjudotga shakllantirilgan,

qavmlar o'laroq birlashtirgan, taraqqiyot bosqichlariga olib chiqqan, ruhiy takomilga boshlagan, tafakkur gulshanining darvozalarini ochgan bemisl bir robitadir. Shuning uchun ham tilga nopisandlik insoniyatning o'zligiga nopisandlik demakdir. Tilga ehtirom va e'tibor esa bu dunyoda inson bolasi muhtaramligining e'tirofidir" [4]. Demak, til madaniyatning ko'zgusi, xazinas, sandig'i, majmuyi, qurolidir. Til madaniyat tashuvchisi, u madaniyatning, kishilik jamiyatining muloqot vositasidir. Til muqaddas va mo'tabar ne'matdir.

Ikki tilni biladigan shaxslarning nutqida u qo'llaydigan tillarning o'zaro ta'siri kuzatiladi. Bu o'zaro ta'sir nutqda, tilda, shuningdek, har qanday til osti tizimlarida: fonetikada, grammatikada, leksikada namoyon bo'lishi mumkin. Interferensiya keng ma'noda ikki tillilik sharoitida til sistemalarining o'zaro ta'sirini; ikki tilli shaxslar nutqida u yoki bu til me'yorining buzilishini ifodalaydi. Tor ma'noda ikki tilli shaxsning og'zaki va yozma nutqida ona tili ta'sirida ikkinchi til me'yorlarining buzilishini anglatadi. Umuman, ikki tilni biladigan shaxsning bir tilining ikkinchi tilga ko'rsatgan har qanday ta'siri va bu ta'sirning natijasi interferensiya deyiladi.[5]

Odatda interferensiya deganda, faqat nazorat qilib bo'lmaydigan jarayonlar tushuniladi, ongli ravishdagi o'zlashmalar unga taalluqli bo'lmaydi. Interferensiyaning yo'nalishlari turlicha bo'lishi mumkin. Ona tilining ikkinchi tilga interferensiyasi ko'proq kuzatiladi. Biroq ikkinchi til asosiy tilga aylanganida u ham

² I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asari Toshkent "Ma'naviyat" nashriyoti 2008-yil

³ www.saviya.uz

⁴ Sh.Usmanova, G.Rixsiyeva "Madaniyatlararo muloqot" o'quv qo'llanmasi Toshkent - 2017

⁵ www.wikipedia.uz

ona tiliga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, o'zbek bolasi ruslar yashovchi hududga ko'chib boradi va rus maktabida o'qiy boshlaydi. Asta-sekin rus tili uning ona tilisiga ta'sir qila boshlaydi va u ko'proq rus tilida gapira boshlaydi. Masalan, uning nutqida "Mam, ujin qilamizmi?", "Ponedelnik kuni fizkultura bor". Yoki ko'p yillar davomida chet elda muhojir bo'lib yashagan o'zbeklarning nutqida ham bu ta'sirni ko'rish mumkin. Masalan, "Hammasi okey bo'ladi", "O, yes! Zo'r bo'ldi". Rossiyadagi bozorlardan biridagi savdogarlar nutqida "Такой прайс только за лейбл что ли?" tarzidagi inglizcha leksik interferensiya asosida qurilgan ruscha jumlaning kuzatish mumkin. Mazkur matnda ruscha цена leksemasining o'rniga inglizcha price so'zi individual qo'llanilgan bo'lib, unda yosh (yosh-molodoy), mavzu (tijorat), holat (bozor) va maqom ("chelnok") singari ijtimoiy omillar ishtirok etgan. [6] Interferensiya lisoniy aloqalar nazariyasida markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. U til darajasiga muvofiq ravishda quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: Fonetik interferensiya ikki tilli shaxs nutqida aloqadagi tillarning fonetik tizimidagi o'zaro ta'sir hodisasi bo'lib, talaffuzdagi aksentda namoyon bo'ladi. Masalan, koreyslarning o'zbekcha nutqida va undoshlarining farqlanmasligi (karavot → kalavot, marta → malta), undoshining (Zuhra → Juhra, zo'r → jo'r, zirak → jirak), undoshining deb talaffuz qilinishi (hafta → hapta, fasl → pasl) yoki ruslarning o'zbekcha nutqida ning (qiz → kiz, qara → kara), ning (tog' → tog, og'rimoq → ogrimoq) va hokazo. Grammatik interferensiya – ikki tilli shaxs nutqida ona

tili grammatik tuzilishining ta'siri. Bu kelishiklarni qorishtirish (uyga boradi → uyda boradi), fe'l zamonlarini nomuvofiq qo'llash (ertaga keldi), son+ot+-lar qolipini qo'llash (ikki kishilar) va hokazo. Sintaktik interferensiya – ikki tilli shaxs nutqida ona tili sintaksisi ta'sirida sintaktik qoidalarining buzilishi (Keldi u biznikiga kecha). Leksik-semantik interferensiya – aloqadagi tillarning leksik-semantik darajadagi o'zaro ta'siri, so'zdagi ma'nolar farqliligi natijasida ikki tilli shaxs nutqida me'yorlarning buzilishi; so'zlarning bog'lanishidagi buzilish; parafaziya (nutqda biron so'zni boshqa so'z o'rnida noto'g'ri qo'llash). Masalan, dugonam uylandi; og'aynim turmushga chiqdi. Xullas, interferensiya individlarga xos hodisa. Lekin ommaviy ikki tillilik holatlarida bir turdagi interferensiyalar jarayonlar ko'pchilikning nutqini tavsiflashi ham mumkin. Masalan, sobiq Sho'rolar davrida rus tili ommaviy ravishda turli til egalari nutqiga ta'sir ko'rsatgan.

Ochig'ini aytganda, uzoq yillar rus istilosi ta'sirida qolib kelgan tilni bir qonun yoki muhokamalar bilan tezda soflashtirish qiyin. Buning ustiga ona tilimiz qarishliq holatga kelib qolgan hozirgi paytda.

Tillarning o'zaro aloqasi va ma'lum til leksik qatlamining o'zlashma tillar hisobiga boyishi tabiiy bir hol bo'lishiga qaramay, tilimiz lug'atidagi o'zbekcha so'zlar hozirgi ingliz tilidagi sof inglizcha, rus tilidagi sof ruscha so'zlarga nisbatan katta foizda ekanini ilmiy ma'lumotlar tasdiqlaydi. Biroq tilimizda ma'lum, barhayot so'zlarning bir necha xil go'zal shakllari bo'la turib, tobora ajnabiy so'zlarni qo'llashga odatlanib borayotganimiz bugungi ahvolga zamin yaratmayaptimi, deb birortamiz o'ylab ham

⁶ Словарь социолингвистических терминов. –М., 2006. –С. 82. 98

ko'rmaymiz. Talaffuzimizdan tushib qolayotgan va o'z-o'zidan adabiyotimizda ham qo'llanmayotgan so'z va iboralari ozmunchami? Xo'sh, faqat jonli til tufayligina o'zbek tili yo'qotishlarga yuz tutyaptimi? O'zbek tili amal qilish doirasining kengayishiga paydo bo'layotgan moneliklarga omma aybdormi? Qolaversa, ta'limning bosh bo'g'ini – maktablarimizdagi ona tili fanlarini o'qitishning ahvoli qoniqarliymi? Bugun yetti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan barcha farzandlarimiz "Ona tili" nomli mustaqil va millat uchun birlamchi bo'lgan fanni saviyasi qanday darsliklar asosida o'rganmoqdalar? Darsliklarning har uch yilda yangilanishidan aslida ularni takomillashtirib borish va shiddatli zamon talablariga o'z vaqtida javob bera olishi ko'zda tutilmaganmidi? Xo'sh, mualliflar darslikdan darslikkacha uch yil davomida mehnat qilib, uni mukammallashtiryaptilarmi, davlat tili maqomini olgan tilimizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, qachonlardir qoliplashgan qoidalarga yangiliklar kirityaptilarmi? Yoki eski choponga eski yamoqlar solib, yana butun respublika bo'ylab o'quvchilarga, o'qituvchilarga uzatyaptilarmi?

Ayrim soha o'qituvchilari bilan suhbat jarayonida shu narsa ma'lum bo'lyaptiki, darslar boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tili darsliklaridagi ta'limot o'zbek tili maktablardagi ona tili darsligi qonun-qoidalarga to'g'ri kelmasligi tufayli ona tili va o'zbek tili ikki xil fandek bo'lib qolmoqda. Qolaversa, "Ismlar turkumi", "So'z yasalishi" kabi bir necha mavzularda noaniqliklar ko'p. Qo'shma gaplarda tartibsiz tasniflar ilm sifatida havola

qilingan. Urg'ular o'rni, urg'uli va urg'usiz bo'g'inlar, qo'shimchalar haqida ma'lumotlar turlicha keltirilgan.

Masalan, darslik yaratuvchi 6-sinf ona tili darsliklarida morfologiya bo'limida "nima qildi" qo'shma so'zining fe'l turkumiga kiritib yuborilishi ham hamma tushunadigan bir misol bo'la oladi. Aslida, fe'l harakatni anglatadi, bu qo'shma so'z esa harakatni anglata olmaydi, harakat anglatuvchi so'zlarga ishora qiladi. Agar hozirgi qonun-qoidalarga olimlarning o'zlari amal qilsalar, yaxshi tushunib yetsalar edi, bu so'z olmosh vazifasini bajarayotganini anglashardi. Qaysidir olimning qachondir "O'zbek tilida fe'ldan fe'l yasalmaydi" degan hukmini tilshunoslarimiz unuta olmayptilar. Holbuki, tilimizda ellikka yaqin fe'ldan so'z yasovchi qo'shimcha qo'shish usuli bilan yap-yangi fe'llar yasaladi. Tarixiy leksikamiz o'rganilsa, bu son yana allaqanchaga oshishi mumkin. Oddiy misollar: ko'nmoq – ko'nikmoq, kelmoq – kelishmoq, bukmoq – bukchaymoq. Bu kabi misollarni yuzlab keltirish mumkin.

Dunyoning istalgan cheti bilan istalgan soniyada aloqa bog'lash, fan-texnika olamidagi yoki ijtimoiy hayotdagi yangiliklardan tezda xabar topish, ularni o'zlashtirish hech qiyin bo'lmay qoldi. Endilikda farzandlarga milliy ruhni singdirishning noodatiy usullari va yo'nalishlarini ham qo'llash zarur ko'rinadi. Bunday usul va yo'nalishlarni kashf etishda bugungi kun darg'alarining obro'si, bilimigagina emas, yosh olimlarning ilmiy va intellektual salohiyatiga ham tayanilsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Murg'ak qalbga ona tilimizning sir-sinoatlarini o'rgatar ekanmiz, milliy ruh masalasi barchamizning diqqat markazimizda

turishi kerak. Bu ezgu ishda eng muhim o'rinni ona tili va adabiyot darslari egallashini unutmaylik.

Shu o'rinda bir faktni ta'kidlash joiz: maktab darsliklaridagi bu kabi nuqsonlarni, ahvolni oldindan sezgan otalar o'z farzandlarini bir qadar mas'uliyat bilan dars o'tadigan rus tili maktablarga berishiga sabab bo'lmoqda. Qip-qizil savodsiz bo'lgandan ko'ra, biror tilda sofroq gapirsin, deyishsa kerak-da.

Ona tili darslari nafaqat o'qituvchilar va o'quvchilarga, balki barchamizga tegishli. Axir, ona tili – aynan millat degani-ku. Har bir odam so'zlagan tili doirasida tafakkur qiladi, inson sifatida shu til ruhida shakllanadi.

“O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmonga muhtaram yurtboshimiz 2019-yil 21-oktabr sanasida imzo qo'ydi va ushbu farmonga binoan “Davlat tili haqida”gi qonun qabul qilingan kunning ulkan tarixiy o'rni va ahamiyatidan kelib chiqqan holda, 21-oktyabr sanasi yurtimizda “O'zbek tili bayrami kuni” deb belgilandi.

Sh.Mirziyoyev “Ona tilimiz – milliy ma'naviyatimizning bitmas-tuganmas bulog'idir. Shunday ekan, unga munosib hurmat va ehtirom ko'rsatish barchamizning nafaqat vazifamiz, balki muqaddas insoniy burchimizdir.”.[7] deya ta'kidlagan edi O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda. Darhaqiqat, davlat tili masalasi milliy g'oyamizning asosiy tamoyillaridan biri

bo'lishi zarur. Yosh avlod qalbiga ona tilimizni bolalikdan singdirish maqsadida ta'limning barcha bosqichlarida o'zbek tilini zamonaviy va innovatsion texnologiyalar asosida mukammal o'rgatishga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Toki, bolalarimiz o'zbek tilida ravon o'qiydigan, ravon yozadigan va teran fikrleydigan insonlar bo'lib yetishsin.

⁷ Shavkat Mirziyoyevning O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asari Toshkent "Ma'naviyat" nashiryoti 2008-yil
2. www.saviya.uz
3. Sh.Usmanova, G.Rixsiyeva "Madaniyatlararo muloqot" o'quv qo'llanmasi Toshkent - 2017
4. Словарь социолингвистических терминов. –М., 2006. –С. 82. 98
5. www.wikipediya.uz
6. Shavkat Mirziyoyevning O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan